

Sorgulamak ve Yaşamak İçin Tek Bir Hayat

Hüseyin TOPAN

Özet

Genel anlamda 'akıl' kavramı her zaman için felsefenin temel konularından olmuştur. Ancak; tarihsel süreçle beraber kavramı biraz derinleştirdiğimizde, kavrama farklı anlamlar kazandırıldığını görebiliriz. 'Görmek' derken gerçek anlamından bahsediyorum; nitekim, aklın en değerli hakkımız olan yaşamımızı şekillendirmede öncelikli rol oynadığını düşündüğümüzde, bu anlam farklılıklarının günlük yaşantımıza etkileri daha önemli hale gelir.

Anahtar kelimeler: Nesnel ve öznel akıl, etik, ahlak, yaşam.

Abstract

There is Only One Life to Question and to Live

In general sense, the concept of reason has always been one of the main subjects of philosophy. But when we deepened the concept some more, we can see that the concept was gained different meanings within the historical progress. While saying 'to see' I was mentioning its real meaning; just as, when we think that the reason acts on shaping our life which is the most valuable right of us; these meaning differences' effects in our daily life become more important.

Key words: Objective and subjective reason, ethics, morality, life.

"Aklın bütün tercihlerimizi ve başka insanlarla ve doğayla ilişkilerimizi düzenlediği düşünülüyordu. Bir varlık olarak görülüyordu akıl, her insanda yaşayan ruhsal güç olarak. Bu güç, en yüksek hakemdi, hatta daha fazlası: hayatımızı adayacağımız düşüncelerin ve nesnelere ardındaki yaratıcı güç." (Horkheimer 2002: 59).

"Oysa aydınlanma filozofları dine akıl adına saldırıyorlardı; sonuçta öldürdükleri, kendi çabalarının güç kaynağı olan metafizik ve nesnel akıl kavramı oldu. Gerçekliğin doğasını algılama ve hayatımıza yön verecek ilkeleri belirleme aracı olarak akıl kavramı bir yana atılmış oldu. Spekülasyon metafizikle eşanlamlıydı,

metafizik de mitoloji ve hurafeyle. Ahlaki ve dinsel bir kavrayış etmeni olarak akıl kendini yok etmişti.” (Horkheimer 2002: 65).

Frankfurt Okulu temsilcilerinden olan Max Horkheimer’a ait bu alıntı, insanlık tarihi içindeki –belki de– en önemli iktidar değişikliğini ortaya koymaktadır. Bu değişimi tarihi olarak o kadar keskin ayırmak ve belirginleştirmek mümkün değildir. Ve, her ne kadar gözle görünür olmasa da pratik hayata olan etkileri göze fazlasıyla batmaktadır. Son birkaç yüzyıl öncesine dayanan nesnel ve öznel akıl arasındaki bu yer değişikliğinin etkisi de katkısı kadar ağır olmuştur. Bu ağırlığın parçalarını her alanda bulabiliriz: bilimde, sanatta, felsefede ve –özellikle etikte–. Ancak benim üstünde duracağım konu, dünyadaki insanlar arası ilişkilerde üstünü –daha çok– çizdiği etik ve ahlak etkileşimidir. Aslında, aralarındaki uçurumu yavaş yavaş resmettiğimizde, pek o kadar da ‘etkileşmediklerini’ görmek bizim için zor olabilir. Alıntı, balonumuzun üstündeki en belirgin yazılarıydı ve şişirdikçe diğerlerini daha net göreceğiz.

Horkheimer’ın yapmış olduğu ayırım, nesnel ve öznel akıl ayırımıydı, nesnel akıl, aşağı yukarı 17. yüzyıla kadar gücünü koruya gelmiş bir geleneğin, “insan eylemleri ve hayat tarzları hakkında yargıda bulunma göreviyle” yükümlü bir kaynak; öznel akıl ise, her birey için geçerli nesnel akıl tarafından kavranan mutlak yaşama nedenine erişmede kullanılan küçük ulaşım ağı araçlarıdır (2002: 59). Oturdıkları tahtın iyice kenarına itilmiş temel insanı amaçlar, gündelik küçük şeylerin elle tutulabilir sevinci ile karşılaştırıldığında oldukça değersiz gibi görünür. Bu değersizlik, amacın bizden çok ötede olması ve riskinin büyük olmasıyla ilgilidir. Araçların işlevi işte bu riski taksite bağlamaktır.

17.-18. yüzyıldan günümüze kadar olan süreci hızla aklımıza getirdiğimizde, olağanüstü gelişmelerin yaşandığını hatırlarız; hatta, bu gelişmeler taşı yürütecek duruma geldi. Günden güne, bunlar katlanarak gelişti ve hala gelişmekte. Mekanikleşme sınır tanımaz hale geldi ve çoktan haddini aştı: artık insanının duygusal, soyut ürünlerine bile tekerlek takmaya çalışan kimi akımları –örneğin, pozitivizm ve pragmatizm gibi– bu konuda oldukça başarılılar. Hani o, bir yerlerde olup da kimsenin tatmadığı şiirsel şeyler bile bir işlev kazanmaya başladı. Aşk, biyolojik ihtiyaçların karşılanması oldu. Sevmek –mesela, bir köpeği veya bir bebeği sevmek– onu okşayıp mınıcıklamak olarak anlaşılmaya başlandı.

Zamanla, aklın amaçlarımızı belirleyip bunların üstüne doğrudan yönelmesi popülaritesini yitirdi. Neyse ki tamamıyla değil. Birçok insanın, hayati amaca dair vereceği cevaplar hemen hemen aynı yere işaret eder; mutluluğa ve iyi olana. Ancak, daha iyiye veya daha mutluya değil. Nitekim, o kişinin o anda mutlu veya iyi olmamasıyla ilişkili de değildir bu. Çünkü, bu günlük yaşamın getirisinden çok, bir ide’yi istemektir. Tabi bunlar o kişinin hayattan ne beklediğinin farkında olmasına bağlıdır. ‘Farkında olmak’ basit bir algı yetisinden çok bir irdeleme meselesidir. Aksi takdirde, hayatın içinde sürüklenip durulur. Böyle bir eksikliğin, kişiye yaptığı etki kelebek etkisidir. Kullan-at tıraş bıçakları gibi tek kullanımlık amaçlar. Vitrinde görüp beğendiğimiz pahalı bir kazağı iki ay sonra alabilmek, bu kolay vaatlerimizden biridir. Vereceği mutluluk da kazağın değeriyle sınırlıdır.

Günümüzde bir orta okul öğrencisinin, 'ilerde ne yapmak istiyorsun?' tarzında genel bir soruya vereceği cevap 'üniversiteye girmek' olacaktır. Hatta biraz sınırları aştığını düşünersek 'iyi bir iş bulmak' gibi bir şey olacaktır; ancak, 'ölürken amaçlarımı gerçekleştirmiş olmak' diye bir cevap verecek olursa, o yaşta böyle acayip konuşmaması gerektiği anlayacaktır. Denilebilir ki, bu yaştaki bir çocuğun bu düzeyde düşünel yetiye sahip olmaması normaldir; ama orta yaştaki biri için değil. Özellikle, Eriksson, yaşlılık döneminde kişinin "umut yitimi duygusuna" kapılmasının nedenini belirleyerek konuya açıklık getirir: Varan'a göre Eriksson, yaşlılığın son döneminde, ölümden korkmanın sebebinin altında, kişinin geriye bir baktığında hayatta hiçbir şey yapamamış olduğu düşüncesinin yattığını söyler (2001: 88). Bunun başka bir ifadesi ise şudur: hayatın anlamının, küçük hedeflerin damlamasıyla oluşacağını sanıp, bir gün bunların aslında hiç birikmediğinin kavranması demektir. Böyle bir insan ölmekten korkmakta haklıdır. Örneğin, kimi zaman ders çalışırken derinleştiğim konudan ayrılıp başa dönme gereksinimi duyarım. Bir anlamda 'amacımı tazelemiş' olurum. Fakat, o kişinin böyle bir şansı olmayacaktır (Bu feci duruma daha sonra dönmek istiyorum).

Saniyorum ki, son zamanların 'işlevselleştirme' çabasının, yaşadığımız dünyaya yansımalarının kaçınılmaz olduğu rahatça görülebilir ve şu soruyu aklımıza getirir: Peki böyle bir dünyada etiğin yeri ne olacaktır? Etik de ne kadar ahlaki sistemle –dolayısıyla pratik olanla ilişkili olsa da– kurgusal düşünmeyle aynı etiketi yemiştir: kuru gevezelik, yetersizlik. Gitgide yok olmaya yüz tutan metafizik ve spekülative düşünme, pragmatik bakış açısıyla bakıldığında 'anlamsızlaşırlar'. Aslında 'anlamlılık' da 'anlamsızdır'; çünkü, onun da pratik bir yararı yoktur. Onlara göre önemli olan işe yarar olmasıdır. Ancak gözden kaçırdıkları, eleştirip yadsıdıkları büyük bir nokta vardı ki, o da kendileriydi. Yani insan olanaklarıydı. Halbuki, ne kadar çabuk unuttular, insanoğlunun sınır tanımaz yaratıcılığını. Tek başına matematik bile bunu iyi açıklar. Metafizik kavramının babası olan Aristoteles bile bu kavramı fizikten yola çıkarak kurmuştur, hani o teorik aklın içine dahil olan fizik biliminin. Metafizik ve spekülasyon adı verilen –sözüm ona- 'saçma düşünceler', orduların öncü kuvvetlerinden farksızdır. Bu, fark yaratmaya giden yolda birer aperiatif düşünce oluşturmaktır. Hiç gidilmemiş yerlere öncü olarak gitmek...

O doğal yaratıcı gücü yadsımlarının bir diğer anlamı bütüne kafa tutmaydı ve bu da değişen dünyayla insanoğlunun yürürken tutturması gereken uyumu sekteye uğrattıyordu. Değişime ayak uydurmak... böyle bir gereklilik, bir süper marketteki son kullanma tarihi geçmiş kimi ürünlerin değiştirilme ihtiyacıyla aynı şeyi anlatır. Etik de, ahlaki kuralların bazılarının değiştirilmesi bazılarının ortadan kaldırılması bazılarının da anlık olarak esnetilmesi göreviyle yükümlüydü. Elbette, nesnel aklın ışığında.

Toplum içindeki ideal entelektüel tipi sorgulayıcılığıyla nasıl bir anlam ifade ediyorsa etik de ahlaki yapı düşünülürken aynı çağrışımı yapar. Tıpkı süzgeç görevi görmek gibi. Değişimin sivri uçlarını törpüleyip ahlaki kuralların ve yargıların sorgulanmasını sağlamak. Ancak bu zahmet gerilerde kalmıştır ve yerine düşünel tembellikten kaynaklanan "ezbere değerlendirme" tarzı geçmiştir. (Kuçuradi 1998: 28) Olay ve olguların birbirine olan benzerliği onlara bir kulp bulurken fazla zorlanmamayı sağlar. İnsanlar, üşengeç tavırları nedeniyle hayatta kolaycılığa kaçmaktalar. Bunun yarattığı karmaşıklık düzen kurmaya çalışan kendilerinin kendi elleriyle bu düzeni alt üst ettiklerini göstermektedir. Bilirsiniz ki, gazetelerin astroloji köşelerinin fal yorumları

apayrı bir lisan ve üslup kullanır. Yorumların ‘kapsayıcılığı’ yazdığı şeylerin gerçeklikten pay almamasına engel olur ve bundan herkesin bir parça pay çıkarabileceğini gösterir. Üstelik, buradan, geleceğe yönelik kehanetlerin bu kalıplar içine sığdırılmaya çalışılmasının kokusunu alabilirsiniz. Anlamını yitiren –daha doğrusu işe yaramaz hale gelen- şeyler kervanına bir yenisi eklenir: Küçük bir değerlendirme yaparken bile birçok ayrıntının incelenmesi gerektiği düşüncesi... Bu olağanüstü çetrefilli iş, bir dizi kombinasyonun irdelenmesi demektir. Yani yeterince derinleşmeyi gerektirmektedir. Derinleşmek ise ayrıntıların, etki ve sonuçların içine girmektir. Oysa ki, kişisel çıkarlar belirginse bunları haklı gösterecek kadar yüzeysel düşünme yeterlidir. Nitekim, önemli olan kişinin somut olarak ne elde ettiği; başkalarından ne götürdüğü değil. Aklını fazlaca yorup başkalarını düşünmek veya –en iyi ihtimalle– alınacak sözlü bir takdir buna değer mi? Ya da, çoğunluktan farklı olarak, gerçekten insanca bir şey yapmak bile ne kadar iyi niyetli olursa olsun altında bir çapanoğlunun olduğu şüphesini uyandırmaz mı? İşte, durduk yere oluşacak olan bu şüphenin götürüsü, kişinin kendi içindeki mutluluğundan fazla olabilir. Öznel aklın öngördüğü gibi buna hiç gerek yoktur. Slogan şudur: “Kararlarımızı, çıkarlarımıza uygun verelim.”

Hiç şüphesiz, daha yaşanmamış bir geleceği, kalıplara uydurma girişimi kaçınılmaz olarak sonuçsuz kalacaktır. Etik, görevini yapamaz hale gelir, ahlaki bütünlükten kopma hızlanır. Yani süzgeç tıkanır. İnsanların yapıp-etmeleriyle yapıp-edeceklerini şimdiden bir tutmasına –yani daha yaşanmamış olan olayları geçmiş olaylarla açıklamaya çalışma girişimine karşılık–, “Her şeyi söyleyen bir tümce, doğru bir şey söyleyemez.” cevabı yerinde olur (Uygur 1995: 129). Burada belirtmem gereken bir nokta var ki, o da bu söylediklerimden, sözlerimizin hiçbirinin doğruluktan pay almayacağına çıkarılmamasıdır. Yoksa, bu kadar şey bir çırpıda uçup giderdi. Örneğin; kişiliği gereği, tereddütsüz hep yalan söylemekten kaçınmış bir kişi –elbette– doğru bir şey yapıyordu; ancak, kimi olaylardaki yepyenilik, farklı bir tutum izlemeyi gerektirirse –ki, böyle durumlardan kutsal kitapta bile bahsedilir– bu kişinin başvuracağı otorite neresi olmalıdır? Cevap bellidir: akla başvurmalıdır; ancak, ondan önce neyi ne için yaptığını bilmesi zorunludur. Bu ‘bilme’ öğretilemez. Kişi bunu kendi sorgulama süreci içinde bulmalıdır; tabii bulmayı amaçladığı şey ‘yetkin doğru’dur.

Her insan az ya da çok toplum içinde olmaya sosyalleşmeye mecburdur. Bunun miktarını yapıp-etmeleriyle oluşturur, düşüncelerini söyleyerek sınırlarını çizer, etrafa birer kartvizit sağlar. Bu davranış ve düşünceler kişiliğini insanlara tanıtır; ancak onu oluşturmaz. Bir insan kendini bilmeli ki, başkalarına göstereceği kalıcı bir yapısı olsun. Doğal yetenek gereği, küçük şifrelerimizde kalıcılığımızın bir miktarı olsa da bu yeterli değildir. Bunun pekiştirilmesi, sistemli bir sorgulama etkinliğinin sürekliliğine bağlıdır. Bahsettiğimiz kalıcı yapının bir parçası ahlaki çerçevemizdir ve bu etkinlik sayesinde çerçeveyi ortaya çıkarmaktayızdır. Görme engelli bir insan bile elindeki çubukla bir adım sonrasında gözleri olmadan görmeye çalışır. Hayatımızda da böyledir. Yarınlarımızı görmek isteriz. Kimi insan istemez; günlük yaşamının, sürüklenmenin özgürlük olduğunu sanır. Halbuki, bilinçsiz özgürlük olmaz; özgürlüğünün farkına varacak kadar da olsa bilinç şarttır. Düşünme cesaretini gösteremeyen insanların klasik bahanesidir bu serbest davranma isteği. Yarınlarımızı görme ihtiyacı ve ahlaki tutumlarımızda belirginleşen çizgi hem kişiliğin bir sonucudur hem de hayatı bir düzene sokmanın. Yalnız, kalıcılığımızın aslında ‘hep aynı kalmak’ olmadığını belirtmek gerekir. Hayatta

kalmanın zorunlu şartlarından biridir; değişime, dünyaya dolayısıyla topluma ayak uydurmak. Bunu aklını kullanan insan yapabilir. Ne yapması gerektiğini bilen insan ne yapmaması gerektiğini de çıkartabilir. O yüzden, hafıza durumları yorumlamada değil, telefon numaralarını ezberde tutmak için kullanılır. Aynı akıl, toplumsal bir varlık olmanın –zorunlu olarak– toplumun arkasından gitmek olmadığını bilir. Bazen tarih içinde, toplumdan farklı ve rasyonel düşünen insanlar bunları akletmekle kalmayıp ifade etme cesaretini de göstermiştir. Baldıran zehri içmek için iyi bir bahanedir. Sokrates’i düşündüğümüzde buna erdemlilik denir ki ilkçağda ortaya çıkan bu kavram ona bağlanabilir. İki bin senelik sürece yayılmış bir ünü var ki, sanırım onun hiç hesaplayıp da yapmadığı bir şeydir. Felsefe tarihinde, onun, insanı temel düşünme nesnesi haline getirdiği düşünüldüğünde, o bir başlangıç noktasıdır. Halen aynı sürecin içindeyiz. Onun, bu kadar bilindik bir kişilik olması, –herhalde– ne o hiç yazmadığı kitaplarına bağlıdır; ne de etkilemiş olduğu iki büyük filozofa. Bunlar da etkilidir; fakat, Sokrates’e verilen değerın temel nedeni, bizim hayalimizde olan, yapamadığımız o idealist kişiliği onun gerçekleştirmiş olmasıdır.

Baştan beri, üstünde fazlaca durduğum birkaç kelime bir yere götürür bizi. Akıl, sorgulama, amaç ve araçlar, öznellik, hayat... Bu gibi birtakım anahtar kelimeler bize, alternatif bir hayat tarzının tasvirini çizmektedir. Belki de çok geç olmadan bu tasviri –kendimize göre– aklımızın odalarından birinin duvarına asmalıyız. Niye mi? Hani, daha sonra değineceğimi söylediğim ve Eriksson’un bahsettiği o ‘feci duruma’ düşmemek için olabilir. Başlığın da tek anlatmak istediği buydu. Başladığımız yere döndük, tıpkı felsefenin bize göstermek istediği gibi. O yüzden tek yaptığımız felsefeydi.

Kaynakça

- KUÇURADİ, İoanna (1998) *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
 KUÇURADİ, İoanna (1997) *Uludağ Konuşmaları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
 KUÇURADİ, İoanna (1999) *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
 HORKHEIMER, Max (2002) *Akl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.
 UYGUR, Nermi (1995) *Felsefenin Çağrısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
 VARAN, Azmi (2001) *Psikoloji Giriş Dersi Notları*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.